

SYMBOLICKÝ INTERAKCIONISMUS

Především je třeba uvést několik předběžných poznámek, které se týkají za prvé, geneze koncepce symbolického interakcionismu, za druhé, místa symbolickointerakcionistického přístupu v systému společenských věd, za třetí, obsahu pojmu sociální interakce, jak je chápán v symbolickém interakcionismu. Tento poslední bod je zvláště důležitý, protože ujasnění obsahu tohoto pojmu dovoluje od počátku vymezit specifičnost teoretické orientace symbolickointerakcionistického přístupu a vydělit ho z řady jiných sociálně psychologických a sociologických koncepcí, které jsou na pojmu sociální interakce založeny.

1. V současné buržoazní sociologii a sociální psychologii se názvem „symbolický interakcionismus“ označují teoretické koncepce, jež vycházejí ze sociálně psychologického systému George Herberta Meada.

Symbolický interakcionismus je často považován za čistě americký „vynález“. Tento názor je však nepřesný. Teorie symbolického interakcionismu navazují na intelektuální tradici zkoumání lidské komunikace, jež je nejlépe vyjádřeno v hegelovské filozofii. Známy americký sociolog H. P. Becker napsal: „Mead byl jedním z mých učitelů... Říkal, že pojetí Self-Other Problem bez silného impulsu ze strany hegelovské analýzy by nikdy nenabýlo té formy, v níž se objevilo v ‚Mind, Self and Society‘.“ V této práci, dodává Becker, Mead mistrovsky využil analýzu problematiky porozumění a komunikace, jak je podána v Hegelově „Fenomenologii ducha“. K téže tradici náleží i svou podstatou interakcionistická antropologie Ludvíka Feuerbacha, která se stala jedním z pozdějších zdrojů existencialistických koncepcí člověka a inspirovala antropologické a sociologické doktríny soudobé dialektické teologie (M. Ruber. P, Tillich aj.).

Duch těchto koncepcí, které převrací dialektiku komunikace v její mystiku, dobře básnický vyjádřil Moreno, který předdeslat jako epigraf ke svému mnohosvazkovému „Psychodramatu“: „Setkání dvou: z očí do očí, tváří v tvář. Jsi-li se mnou, vyjmu tvé oči a nahradím je svými a vyjmu své oči a nahradím je tvými, a pak se na tebe podívám tvými očima a ty na mne mými, a naše setkání se stane vězením bez řetězů: neurčité místo v neurčitém čase, neurčité slovo neurčitému člověku.“³ Současné koncepce symbolického interakcionismu obsahují bez ohledu na jejich racionalistickou vědeckou ideu, alespoň objektivně možnost takové mystiky a ve svých logických závěrech dospívají k relativizaci sociálního prostoru, tj. času, jazyka a sociálního bytí člověka.

Z bezprostředních předchůdců symbolického interakcionismu, sociologů a sociálních psychologů, kteří načrtli okruh problémů souvisejících s tímto směrem i se způsoby a cestami jejich řešení, je třeba uvést G. Simmela v Německu a Ch. H. Cooleye a W. Thomase v Americe.

2. Druhá poznámka se týká místa teorií symbolického interakcionismu v systému sociálních věd. Různí autoři, a to i představitelé tohoto směru, řadí někdy symbolický interakcionismus k oblasti sociologického, jindy sociálně psychologického poznání. Příčina nedorozumění spočívá v tom, že symboličtí interakcionisté skutečně zaměňují sociologii sociální psychologií. Protože nemají k dispozici historikosociologickou teorii, která by jim dovolovala zkoumat společnost

jako objektivní fenomén s vlastními zákonitostmi fungování a vývoje, které nejsou redukovatelné na zákonitosti interpersonálního kontaktu a komunikace, symboličtí interakcionisté chápou sociální strukturu jako výsledek „krystalizace“, stabilizace procesů, interpersonálních styků, a společenský vývoj jako proces evoluce komunikačních forem. V tomto směru jdou důsledně ve šlépějích Ch. H. Cooleye, který tvrdil, že „i nejsložitější a neměnné instituce“ je třeba chápat tak, jakoby „se skládaly z nekonečného množství interpersonálních interakcí nebo aktů sympatie organizovaných v pevný celek... prostřednictvím nějakého systému symbolů“. Interakcionismus zaměňuje pojem společnosti jako objektivního fenoménu za pojem společnosti jako fenoménu intersubjektivního, kde jako „spony“ sociálního řádu neslouží objektivní materiální životní procesy, ale subjektivně významné symboly.

Takové chápání společnosti neuspokojuje potřeby sociologů, ačkoli je v něm podle našeho názoru zdařile načrtnut zejména ten aspekt společenského života, jehož výzkumem se musí zabývat sociální psychologie.⁴ Proto je možné považovat symbolickointerakcionistické teorie za teorie svou podstatou sociálně psychologické a odmítnout jejich neoprávněné nároky na teoretické pochopení základních sociálních procesů a zákonitostí.

3. Ještě jedna poznámka k pojmu interakce, jak je chápán v symbolickém interakcionismu. Vysvětlení jeho přesného obsahu je nutné proto, že teze, že předmětem sociologie je výzkum sociální interakce, se v současné buržoazní sociologii značně rozšířila a že na pojmu interakce je založena řada sociologických koncepcí, které se od symbolického interakcionismu radikálně liší.

Howard Becker, aniž by pretendoval na úplnost analýzy, vymezuje tři základní významy pojmu interakce.

1. Interakce jako bezprostřední vzájemné ovlivňování Individuí, kdy se předpokládá, že chování individua je bezprostřední reakcí na chování jiného. V nejjednodušší formě se toto hledisko konceptualizuje v modelu „stimul-reakce“. Interakce takto chápává má téměř automatický charakter, reakce na chování druhého je predeterminována, je „nevyhnutelná“, „neosobní“. Rozpracovanou a teoreticky výraznou verzí tohoto přístupu je teorie sociální směny G. C. Homansa a P. Blaua.

2. Interakce předpokládající zprostředkující úlohu symbolů. V tomto případě jde o tzv. symbolickou interakci. Tento přístup zdůrazňuje podstatnější rozdíly mezi chováním člověka a živočicha. Symbolizace totiž předpokládá novou úroveň prožívání přítomnosti druhého. Interakce se zde ztotožňuje s komunikací (zejména se podtrhuje úloha lingvistické komunikace). Podle tohoto názoru vzájemné ovlivňování není nikdy přímé, je vždycky podrobena nějaké zprostředkující transformaci, tj. stimul je vždycky nějak interpretován.

3. Interakce jako Self-process. V této koncepci se tvrdí, že individuum je nejen v trvalé interakci (komunikaci) s jinými, ale že permanentně komunikuje a interaguje také samo se sebou. Podle tohoto názoru je myšlení procesem interakce, tj. individuum komunikuje se sebou samotným „z perspektivy druhého“.

První z výše uvedených přístupů je založen na metodologických principech behaviorismu a podstatně odporuje hledisku symbolických interakcionistů. Pro teoretickou koncepci symbolického interakcionismu je podstatný druhý přístup, totiž pojetí symbolicky zprostředkované interakce. Třetí přístup (interakce jako Self-proces) pak logicky vyplývá z druhého. Obě tyto verze jsou rozpracovány v současných koncepcích symbolického interakcionismu a jsou i prezentovány v dílech zakladatelů tohoto směru G. H. Meada a J. L. Morena.

George Herbert Mead

Herbert Blumer, jeden z významných představitelů symbolického interakcionismu, při charakteristice významu Meadových idejí pro sociologii a sociální psychologii napsal: „Mead převrátil tradiční předpoklad, že rozum a vědomí jsou lidským bytostem předem ‚dány‘, že lidé žijí ve světě předem daných, sebekonstituujících se objektů, že jejich chování spočívá v reagování na tyto objekty a že život skupiny spočívá v sjednocování takto reagujících individuí.“ Proti tradičnímu přístupu, říká Blumer, Mead ukázal, že lidský skupinový život je podstatným předpokladem vzniku vědomí, rozumu a světa objektů i lidských bytostí jako organismů, které disponují svým „já“, a lidského chování ve formě konstituovaných aktů“.

Podle tohoto názoru je sociální svět individua nejen produktem jeho života ve skupině, ale svět obecně je produktem sociálním, „konstruuje se“ v souhrnu procesů sociálních interakcí. Jistě ne náhodou poznamenává jeden z nejvýznamnějších Meadových komentátorů M. Natanson, že podle Meada „sociální zkušenost zahrnuje všechna podstatná data jak pro analýzu podstaty ‚sociálního‘, tak i pro analýzu samé podstaty ‚zkušenosti‘“. Do okruhu problémů spojených pojmem sociální zkušenost zahrnuje Natanson organismus, „Já“, individuum, osobnost, společnost, skupinu, prostředí, situaci, interakci, proces, aktivitu, objekt, obraz, fenomén, poznání, intuici, vnímání, porozumění, fantazii, představivost atd. Natanson má všechny důvody pro to, aby takto široce interpretoval sociální zkušenost, protože Mead chápe svět jako trvale vznikající, konstituující se v procesu interpersonální interakce. To znamená, že v každé konkrétní interakci vznikají, konstituují se nebo se reprodukují základní gnozeologické nebo ontologické struktury.

Analýza procesu formování individuálního vědomí (a paralelně i „rození“ sociálního světa) v průběhu interakce začíná u Meada pojmem „gesto“. Gesto je počáteční fází individuální činnosti a v průběhu interakce figuruje jako stimul, na nějž reagují další účastníci interakce. Gesto. „je symbolem, protože předpokládá existenci nějakého referenta, ideje, vzájemnou relaci s určitými prvky zkušenosti individua.

Reakce na gesto-symbol není bezprostřední. Gesto a reakce na gesto jsou zprostředkovány významem. Význam je jakýmsi redukováným interakčním aktem, objektivně existujícím ve sféře sociální zkušenosti interagujících individuí. Souhrn významů vystupuje jako symbolice obsah vědomí, zkušenosti individuí. Avšak v termínech významů se formulují nejen parciální, soukromé, dílčí obsahy zkušenosti, ale i obecné pojmy, tj. univerzálie.

Ch. Morris komentuje meadovské pojetí procesu tvorby jazykových významů takto: „Individuum musí vědět, co sděluje. Ono samo, nejen ten, kdo reaguje, musí být schopné interpretovat význam svého vlastního gesta... Díky tomu, že individuum používá symboly nadané významem, může „přijímat roli druhého“ v procesu tvorby a realizace vlastního chování... Schopnost gesta vyvolávat tutéž reakci v „Já“ i v „Jiném“ zaručuje obecnost obsahu, nezbytnou pro jazykovou komunikaci.“ Symboly nadané významem mohou být vypracovány již v průběhu dyadické interakce. V průběhu složitější interakce za účasti mnoha individuí se bere v úvahu a zobecňuje názor skupiny na obecný objekt, tj. přijímá se role „zobecněného druhého“.

Zjištění fenoménu „zobecnění druhého“ znamená pro sociální psychologii možnost analýzy chování ve složitém sociálním prostředí a pro psychologii poznání možnost vysvětlit tvorbu obecných pojmů. „Skutečná univerzálnost a neosobnost myšlení a rozumu,“ píše Mead, „je výsledkem toho, že individuum přijalo postoje druhých ve vztahu k sobě a následně krystalizace všech těchto dílčích postoj v jediný postoj nebo hledisko, jež lze nazvat postojem „zobecněného druhého““. Stadia přijímání role druhého, druhých, zobecněného druhého jsou stadia přeměny fyziologického organismu v reflexivní sociální „Já“. Původ „Já“ je tedy zcela sociální. Bohatství a specifická reakcí, jež jsou uloženy v určitém individuálním „Já“, bohatství způsobů jednání a symbolických obsahů závisí na různorodosti, specifikace a šíři systémů interakce, v nichž „Já“ existuje. Struktura hotového dotvořeného, zformovaného „Já“, tvrdí Mead, odráží jednotu a strukturu sociálního procesu.

Celkové ideové zaměření sociální psychologie je zcela zřejmé a relativní pokrokovost jeho idejí v jeho době je nepochybná. V době mezi dvěma válkami, kdy pro obecné intelektuální klima jeho země byl charakteristický vypjatý individualismus a v psychologii vládnoucí behaviorismus watsonovského typu, zdůrazňoval Mead sociální charakter lidského „Já“, nemožnost redukce člověka na „psychologický stroj“, jak to interpretovaly behavioristické doktríny, nemožnost existence „Já“ mimo „druhých“, mimo sociální kontext interakce, tj. mimo společnost.

V konkrétní Meadově analýze procesu sociální interakce je však obsažen nejen jeden moment, který poukazuje na nebezpečí subjektivismu. První z takových momentů je asociologičnost. Ústřední kategorii Meadovy sociální psychologie zůstaly neurčité, nejasné. Mead nedokázal konkretizovat a dešifrovat své myšlenky v kategoriích sociologických, protože by byl nucen rozpracovat celistvou teorii sociální struktury, prozkoumat interakci sociálních norem, skupin, institucí atd.

Druhým momentem je Meadova antihistoričnost, spjatá s uvedenou asociologičností. Mead analyzuje existující formy interakce, ale abstrahuje od problému jejich dějinného utváření. Taková analýza musí být spojena s historickosociologickou teorií, s historickým materialismem, který jediný může vysvětlit obsah a podstatu jednotlivých historicky přítomných forem styku.

Právě tím, že Mead ignoroval historickosociologickou teorii, lze vysvětlit ještě jeden „nebezpečný“ moment, tj. absenci analýzy obsahového aspektu interakce v jeho koncepci. Z toho vyplývá nemožnost vyčlenit vzájemné vztahy ve výrobě jako vztahy rozhodující, určující obsah všech

ostatních typů interakce. To totiž z hlediska individua bezprostředně zúčastněného na interakci není zřejmé. Meadův názor na problém sociálního individua a sociální interakci je názor „zevnitř“, který neproniká za rámec daného. Z toho pak vyplývá také tendence subjektivizace celé koncepce, tendence, které se Mead nedokázal vyhnout.

Vnějškově důsledná a bezrozporná Meadova koncepce geneze sociálního „Já“, vědomí, systém intersubjektivních symbolů nadaných významem, ukazuje vnitřní paradox, který postřehli mnozí Meadovi kritikové a komentátoři. R. Bales píše: „Sociální interakce, z níž vzniká rozum, ‚Já‘, společnost, může být jen stěží taková, jak ji vymezuje její účastník poté, kdy si vytvořil reflexivní ‚Já‘. Něco totiž existuje ještě, před tím, než byla vymezena, ještě před tím, než vznikla vůbec schopnost ji vymezovat... Symbolická interakce vzniká z nesymbolické.“ Proces vzniku symbolické interakce, jak jej vysvětluje Mead, je podle Balese rozporný. Paradox, jak předpokládá Winter, spočívá v následujícím. Gesto, které „Já“ uskutečňuje, vyvolává reakci druhého a stává se gestem, jež má význam, protože dovoluje „Já“, abys se na sebe dívalo očima druhého, „přijmout roli druhého“. Ale „Já“ může interpretovat reakci druhého jen tak, že zůstává „Já“. Podle Meadovy sociální psychologie se tedy „Já“ formuje v průběhu interakce, která však sama o sobě již existenci „Já“ předpokládá.

Mead se snaží rozřešit tento paradox tak, že zavádí představu o složitém, komplexním charakteru lidského „Já“. Systém „Já“ zahrnuje dva elementy – „I“ a „me“. „Me“ je souhrnem internalizovaných postojů druhých, je zobecněným druhým a úhrnem skupinových norem; „I“ je nereflexivní, spontánní element „Já“. „Já“ je tedy dialektikou „I“ a „me“, je jejich vnitřním monologem. Mead charakterizuje vzájemný vztah těchto elementů tak, že „me“ je otázka nebo úkol položený společností a „I“ je odpovědí. „Jaká bude tato reakce, to ‚Já‘ neví a neví to ani nikdo jiný... Reakce na situaci, jak se jeví v bezprostřední zkušenosti, není zřejmá a právě ona konstituuje ‚Já‘.

Podle Meada existuje „Já“ vždy v přítomnosti, je bezprostředním vnímáním a činností, je nereflexivním a spontánním elementem „Já“. „Já“ hodnotí činnost jen tehdy, probíhala-li v minulosti, a to z hlediska internalizovaných postojů druhých, tj. z hlediska „me“. „I“ vstupuje do vědomí tehdy, když již není „I“, ale je „me“. Právě subsystém „I“ činí Mead základním agentem osobnostního a podle logiky své koncepce i společenského vývoje. Tak prakticky ve vlastní teorii odmítá z hlediska sociologické analýzy perspektivní koncepci „me“ a odsuzuje k subjektivismu a relativismu celý svůj sociálně psychologický systém.

„Symbolický“ přístup

Rozdíly v interpretaci pojmu „symbol“ najdeme téměř všude. Podle vymezení ve „Filozofické encyklopedii“ je symbolem fyzický nebo ideální objekt, který odkazuje k jinému, svědčí o jiném, je „symbolem“ jiného objektu. Ale na rozdíl od prostého znaku symbol obsahuje v nerozvinuté podobě princip konstrukce, zákonitost symbolizovaného jevu nebo objektu. Takové pojetí však v principu odpovídá symbolickointerakcionistickému pojetí sociálního symbolu jako „redukované interakce“. Už jsme uvedli, že pro symbolický interakcionismus je charakteristické to, že přikládá symbolům zprostředkující úlohu v procesu sociální interakce. „V

nesymbolické interakci lidské bytosti bezprostředně reagují na gesta nebo vzájemné jednání, v symbolické interakci vzájemná gesta _interpretují a jednají na základě významů získaných v procesu interpretace," píše významný teoretik tohoto směru H. Blumer. Interpretace předpokládá „definici“, tj. nějakým způsobem vyjádřený poukaz na to, jak individuum hodlá jednat. Definice je interpretována, a proto se situace interpretuje nově, nová definice se externalizuje atd.

Prostřednictvím těchto procesů individua přizpůsobují své činnosti činnostem druhých, které současně nutí přizpůsobovat se vlastním činnostem daných individuí. „Lidský styk je procesem interpretace a definování," píše Blumer. To, že interpretace a definice jsou společné, je předpokladem existence společenských skupin. Proces vývoje skupiny je procesem redefinice a vypracovávání nějakého nového směru činnosti, který odpovídá nově definované situaci.

Obraz člověka v symbolickém interakcionismu je obrazem aktivního činitele. „Já" je pro Blumera i pro Meada procesem nekonečné reflexe, dialogu se sebou samým. „Já“, jako proces předpokládá individuum, které je aktivní vůči světu a nikoli vržené do světa, žádá aktivní činnost, a ne prosté reagování, zavazuje individuum nejen uvědomovat si své činy, ale konstruovat vlastní chování. Podobný aktivistický, optimistický ideál osobnosti je však bohužel uskutečnitelný jen v teorii. Absolutizace symbolického aspektu lidské činnosti postupně vede symbolický interakcionismus k ignorování jejího materiálního obsahu. Objekt je ztotožněn se symbolem. Symbol je totožný s definicí, tj. s předpokládaným způsobem zacházení s objektem. „Objekty," píše Blumer, „a to všechny objekty, jsou sociálním produktem v tom smyslu, že se formují a transformují v procesu definování, který probíhá v sociální interakci."

Takový výklad sociální interakce individua, sociální skupiny a objektu vede k vytvoření subjektivistického, voluntaristického obrazu sociálního světa. Blumer vytváří následující nedvojsmyslný a jasný obraz: „Lidské bytosti... žijí ve světě objektů nadaných významem, nikoli v prostředí, jež se skládá ze stimulů a ze sebekonstituujících se podstat. Tento svět má zcela sociální původ, protože významy vznikají v procesu sociální interakce. Různé skupiny vypracovávají různé světy a tyto světy se mění, když objekty, jež je tvoří, změny své významy. Protože lidé jsou disponováni k tomu, aby jednali tak, že vycházejí z významů, jež pro ně mají objekty, svět objektů skupiny reprezentuje pravý smysl organizace činnosti. Abychom pochopili a identifikovali život skupiny, je nutné identifikovat svět jejích objektů. Identifikace musí probíhat v termínech významů, které objekty mají v očích členu skupiny. A konečně, lidé nejsou přikováni ke svým objektům, mají svobodu ukončit svou činnost orientovanou k těmto objektům a vypracovat si relativně nový směr chování. Tato podmínka vnáší do skupinového života nový zdroj transformací."

Blumerův obraz sociálního života nevyžaduje komentář. Poznamenejme pouze, že Blumer správně v nejobecnějších a nejpodstatnějších rysech načrtává obraz společnosti, jak ji vidí většina reprezentantů symbolického interakcionismu, že však ve svých pracích poněkud přehání, nadsazuje procesuální aspekt sociálního života v protikladu k aspektu strukturnímu. Rozložíme-li různé modifikace teorií

symbolického interakcionismu, jak jsou prezentovány v dílech sociologů tohoto směru, tj. B. Glasera, N. Denzina, A. Rosea, H. Stona, A. Strausse, T. Shibusataniho aj., na kontinuum „proces-struktura“, pak Blumerova koncepce leží na krajním procesuálním pólu. Na opačném „strukturním“ pólu leží tzv. „teorie Já“ M. Kuhna. Kuhnova koncepce je mechanistickou interpretací Meadovy sociální psychologie. Kuhn si představuje „Já“ jako souhrn internalizovaných postojů skupiny (analogie s meadovským subsystémem „me“). Tyto postoje - . skupinové normy - jsou základem přísně fixované, stabilní, stroh\$ skupinové struktury, struktury rolí, zcela a jednoznačně determinující, individuální chování. Společnost v Kuhnově teoretickém systému je bez vývoje a individuum bez aktivity. „Já“ je pro Kuhna pouze „objekt“, který je ve většině vztahů shodný s jinými objekty.“

Při výstavbě své teorie Kuhn vychází především z metodologických úvah. Jejím východiskem jsou metodologické představy pozitivistů o jednotě vědecké metody, jež je použitelná stejně tak v přírodních jako ve společenských vědách. Z toho pak vyplývá požadavek operacionálního definování pojmů, aplikace metod, které odpovídají „obvyklým vědeckým kritériím“, a standardizovaného objektivně determinovaného procesu měření významných proměnných.“ Jestliže u Kuhna „metodologické předpoklady vedou ke zvláštnímu obrazu člověka“, pak naopak u Blumera „osobitě vidění člověka vede k osobitě metodologii“

Na rozdíl od Kuhna Blumer opouští operacionální koncepty ve prospěch ne tak přesně vymezených, ale obsahově bohatších pojmů, jež odpovídají, podle jeho názoru, substantivním problémům sociologie jako „lidské“ vědy, jako „vědy o člověku“. Blumer staví do protikladu operacionální a substantivní pojmy jako „definiční“ a „heuristické“ (sensitizing). První fakticky předpisují, co pozorovatel musí vidět, druhé ukazují, kam se má dívat. Tuto kontrapozici Blumer vysvětluje takto: „V důsledku toho, že vyjádření (vnitřních stavů individuem) je složeno vždy jinak, musíme se spoléhat na obecné poukazy, nikoli na objektivně fixovatelné vlastnosti nebo způsoby vyjádření. Nebo přistoupíme-li k věci z druhé strany: protože to, o čem uvažujeme, se nevyjadřuje, neprojevuje stále stejným způsobem, nemůžeme se v našich závěrech spoléhat na objektivní fixaci vyjadřovaného.“ Těmto metodologickým předpokladům odpovídá tzv. měkká výzkumná technika, tzn. studium osobních dokumentů, life-histories, case-studies, zúčastněné pozorování. Předpokládá se tu nezbytnost porozumění, postižení subjektivních stavů zkoumaného individua.

Lze tedy říci, že teoretickému kontinuu „proces – struktura“ odpovídá metodologické kontinuum „porozumění – vysvětlení“. Ve svých praktických výzkumech však představitelé symbolického interakcionismu hledají (stejně jako ve většině metodologických úvah) kompromisní metodologii, která by umožňovala sloučit požadavky přísné vědeckosti se specifickými rysy „humanistického“ vidění společnosti. Příkladem takového kompromisního přístupu je šest metodologických principů symbolického interakcionismu, které formuloval N. Denzin.

Protože lidská interakce probíhá na vnější a vnitřní (objektivní a subjektivní) úrovni a protože významy objektů se mohou měnit v průběhu jedné a téže interakce, interakcionista musí uvést do vzájemného vztahu

skryté, symbolické chování s chováním zjevným, s vnějším modelem interakce. První metodologický princip spočívá v požadavku brát v úvahu obě formy chování.

Druhý princip lze označit jako „osobnostní“ princip. Badatel musí pozorovat interakci z hlediska samotných interagujících a musí reprodukovat proces připisování významů objektům a osobám i proces „krystalizace“, stabilizace významů v průběhu formalizace interakce. Dodržování tohoto metodologického principu dovoluje, podle Denzina, aby se badatel vyhnul „chybě objektivismu“, při níž se zamění hledisko („perspektiva“) zkoumaných hlediskem badatele.

Z druhého principu vyplývá třetí. Právě přijetí „role druhého“ (tj. zkoumané osoby) dovoluje sociologovi, aby uvedl ve vztah subjektivní významy a symboly zkoumaného individua se skupinovými a institucionálními strukturami, které zaručují, že si symbolické perspektivy navzájem odpovídají. „Pokud nebudou významy“, upozorňuje Denzin, „spojeny s významově důležitějšími perspektivami, zůstane výzkum svým charakterem výzkumem psychologickým.“ Tento princip předpokládá existenci dvou úrovní v každém výzkumu, a to úrovně individuální a interakční.

Čtvrtý metodologický princip symbolického interakcionismu se týká situačních aspektů interakce. Situace musí být chápána jako významová proměnná. Denzin vyčleňuje čtyři komponenty situace: interagující jako objekty, konkrétní situace, význam elementů situace, časové charakteristiky interakce.

Velký význam se připisuje pátému principu. Protože pro sociální život je podle symbolického interakcionismu charakteristická existence jak procesuálního, tak i strukturního aspektu, výzkumné strategie musejí odrážet oba tyto aspekty. Denzin nepřijímá ani krajnost „senzitivní“ metodologie Blumerovy, ani „pozitivistického“ přístupu Kuhnova. Výzkum stojí, prohlašuje Denzin, „na dvou velrybách“ - na objevu a verifikaci. Ačkoli pro tradiční symbolický interakcionismus jsou charakteristické heuristické metody, neznamená to, že operacionalizace není možná nebo žádoucí. Prostě verifikační procedury musejí být pouze odloženy do doby, než se dostatečně přesně odhalí situačně podmíněné významy výzkumových kategorií. Pak je nutno aplikovat standardizované metody pozorování a měření. Druhá přijatelná strategie spočívá v současném použití různorodých metod. Tato strategie se nazývá „triangulace“. Logika výzkumu je v tomto případě založena na tezi, že neexistuje metoda, která by mohla současně řešit problém objevu a problém verifikace. V případě triangulace se omezenost jedné metody kompenzuje přednostmi druhé.

Poslední, šestý metodologický princip se týká typu teorie, kterou lze v symbolickém interakcionismu formulovat. Denzin považuje za cíl interakcionistických, výzkumů formulaci univerzální formální teorie v simmelovském smyslu. Simmel, iak známo, se snažil objevit „čisté formy sociálnosti“, která je posledním, konečným základem všech sociálních jevů nezávisle na jejich konkrétně historickém obsahu. Stejně tak se i symbolický interakcionismus snaží vypracovat univerzální tvrzení o podstatě sociálních fakt, jež by byla založena na pochopení symbolické interakce.

Nedosažitelnost takového cíle je tedy podmíněna chybností samotné teoretické koncepce, která se snaží sociologické problémy řešit prostředky sociální psychologie. I když jsou uvedené principy zajímavé z hlediska „mikrosociologického“, nic podstatného teoretickometodologickým předpokladům symbolického interakcionismu nepřináší. Situaci, o níž Denzin píše, lze tedy pochopit tak, že bez ohledu na to, že byla získána řada dílčích situačně a historicky adekvátních tvrzení, cíle, tj. „univerzální relevantnosti“, nebylo dosaženo. „Perspektiva (Denzin mluví o teoretické perspektivě symbolického interakcionismu - pozn. autora.) zůstává perspektivou nebo konceptuálním schématem. Teorií v přísném slova smyslu však není. Podobný úkol (a se stejným úspěchem) si pak klade i druhý směr symbolického interakcionismu, který se označuje jako „dramatický“ přístup a jehož asi nejznámějším představitelem je Erving Goffman.